

*Quaderns de
la Selva, 12
2000*

CENTRE D'ESTUDIS
SELVATANS

*L'obra pública
en el segle XVIII.
L'arranjament de la
riera de Santa Coloma
al seu pas per Riudarenes*

RAMON RIPOLL MASFERRER

Universitat de Girona

UN dels temes més interessants del segle XVIII és el de l'obra pública, és a dir, el de les construccions promogudes per l'administració i dirigides a millorar la vida material de la població, com són ara les canalitzacions, les carreteres, els ponts, etc. L'interès històric d'aquestes construccions preindustrials és que serveixen de mitjà per esbrinar les raons polítiques que les originaren, per ajudar a aprofundir en la tecnologia constructiva i per apropar-nos a molts dels problemes de la gent d'aquesta època. En definitiva, es tracta d'una temàtica que incideix directament en el naixement d'un dels pilars del benestar actual: l'administració pública com a subministradora de serveis als ciutadans.

En aquest article estudiem el dic que es va construir a Riudarenes la segona meitat del segle XVIII per evitar el desbordament de la riera de Santa Coloma. Els documents que hem analitzat, pertanyents a la Reial Audiència de Barcelona, reflecteixen la polèmica creada per aquesta construcció pública, que va involucrar els responsables més importants del govern del Principat. El treball intenta aportar dades noves sobre les inundacions de Riudarenes a partir de l'estudi de tot tipus de cartes, notificacions, informes, així com acusacions, protestes, etc. D'aquesta manera hem analitzat multitud de documents manuscrits generats pels diferents representants polítics i socials de l'època en referència al dic de Riudarenes, com són ara les ordres del

capità general de Catalunya, el baró de Serrahí, les cartes del corregidor de Girona Javier de Chaves i les intervencions del governador militar de Girona Ladislao Havor, d'una banda; i de l'altra, també, les peticions i denúncies realitzades pels regidors de Riudarenes, els informes dels experts que intervingueren en la realització d'aquesta obra, les queixes dels contractistes o constructors, les al·legacions dels terratinents del municipi i les cartes dels veïns del poble. En definitiva, es tracta d'unes fonts de la Reial Audiència que reflecteixen les virtuts i les mancances de l'administració borbònica del segle XVIII. Al final veurem com les autoritats de l'època actuaven sovint a remolc de les protestes de la població, comprovarem la manca de professionals adequats per gestionar aquestes construccions públiques i, sobretot, observarem les dificultats que tenia l'administració borbònica per sufragar econòmicament les obres civils.

Riudarenes i les revingudes de la riera de Sta. Coloma el s. XVIII

El poble de Riudarenes, com ja sabem, ha estat lligat des de sempre a les rieres que discorren pel seu terme. Pascual Madoz defineix aquest poble a mitjans del segle XIX com «... situado al margen izquierdo de la riera de Sta. Coloma, conocida tambien por Riu de Arenas, por las muchas que arrastran sus corrientes, y de lo cual deriva la etimología del nombre de ésta; goza de buena ventilación, pero el clima no es de los más sanos, pues son endémicas las fiebres intermitentes, causadas por las emanaciones pútridas del proximo Estanque de Sils... El terreno es llano, pantanoso y de inferior calidad, les cruza la mencionada riera y otras varias que sólo llevan aguas en tiempos de lluvias...».¹ En aquest sentit l'excel·lent treball de Miquel Borrell sobre Riudarenes ens explica la constant mobilitat del llit de la Riera Major i el perill continuat d'inundacions: «Les ràpides i violentes pluges del clima mediterrani originaven unes sobtades crescudes de la riera de Santa Coloma. En poques hores, era incapaç d'engolir l'aigua que li portaven els seus petits afluents i provocava fortes i violentes inundacions a la vila. Per evitar-les, els habitants de Riudarenes desviaren el curs de la riera, feren cordons i dies de protecció, netejaren rierols i, tot i així, l'aigua s'anava escolant sovint dins les cases del poble».²

Segons els documents de l'època, les inundacions de Riudarenes eren degudes al desbordament de la riera de Santa Coloma, que barrava el pas al desguàs de les rieres secundàries: riera d'Esplet, sèquia de Raigroig, etc. Podríem

1. Pascual MADOZ. *Diccionario geográfico, estadístico histórico de España*, Madrid, 1849, t. XII, p. 269.

2. Miquel BORRELL. *Riudarenes, ahir, ara i sempre. El segle XVIII*, Santa Coloma de Farners, Ajuntament de Riudarenes, 2000, p. 61.

deduir que aquest problema dels aiguats s'accentua el segle XVIII amb la construcció de noves cases en les zones inundables del poble, com a conseqüència de l'augment demogràfic de Riudarenes que duplica la població en menys de cent anys. Aquesta problemàtica fluvial és semblant a totes les poblacions que experimenten una relació negativa amb els seus rius, com és també el cas, ben conegut, de la ciutat de Girona, entre d'altres.³

Les crescudes més fortes de la riera en aquest període es produïren el 16 d'octubre de 1763, el 13 de novembre de 1777, el 10 de desembre de 1781, el 10 de desembre de 1782, primeries d'octubre de 1784, el 19 de març de 1790, el febrer de 1791, etc. Totes varen causar alarma social entre els veïns, segons que es desprèn de les cartes que escriu l'ajuntament de Riudarenes a la Reial Audiència de Barcelona. Per exemple, la inundació de 1763 va superar al poble l'alçada de 1,20 metres (6 pams), s'emportà la casa de la família de Josep Gascons i de la pubilla Pla i en l'esfondrament morí el mateix Gascons i la seva filla Mariàngela d'11 anys.⁴ La inundació de 1784 també va ser molt violenta, enderrocà 5 cases i en va deixar malmeses multitud d'altres.⁵ En totes les cartes s'explica que queden fets malbé els camps de conreu, es perden les collites, s'espatllen els camins, s'inunda l'església parroquial, així com els carrers i les cases, i es fan al·lusions continuades al perill d'esforndrament dels edificis. També sabem que les riuades varen perjudicar especialment, fins a deixar-lo inhabilitat, l'hospital de Riudarenes, destinat al refugi dels pobres i els malalts. També trobem un especial esment dels forats que es produeixen en el camí ral al seu pas per la població i el perill que suposen de perdre-hi la vida els homes i els cavalls del correu i postes del servei reial.⁶

La gravetat de la situació que pateix el poble fa que l'ajuntament demani cada vegada més ajuda a l'administració borbònica. Les queixes del consistori de Riudarenes varen ser insistents; hom convidà repetidament el corregidor gironí a visitar els danys produïts a la població any rera any.⁷ Per exemple, sabem que el 1740 el corregidor decidí encarregar un estudi per al desviament de la Riera Major.

3. Ramon RIBOL. *La Girona fluvial: 1750-1850*, Girona, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona (col. La Punxa, 27), 1998.

4. «(...) Als 16 de octubre de 1763 per haver ploget en gran diluvi de aygua y lllover vingut les Rieras de Riudarenes molt gran se destruí la casa de la Pubilla Pla y Gascons» (moriren Josep Gascons i la seva filla Mariàngela d'11 anys). Sèrie «legajos» 259/104 (1765-1782), Reial Audiència de Barcelona. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).

5. «...la fuerte avenida de la Riera de Sta Coloma de Farnés que sobrevino a principios del mes de octubre del año próximo pasado de 1784 rompió en diferentes parages y desmoronó en otros el Cerdón

o terraplén que a la orilla de dicha Riera...». Sèrie «legajos» 259/100. ACA. Reial Audiència.

6. «...y basen grandes oyos en los Referidos Caminos R/s. por donde en tiempo de lhubias es preciso passen los Correos y Postas del R/I Servicio y acostumbra verse en grande peligro de perder la Vida ellos, y aogarse sus Cavallos...». Sèrie «legajos» 259/111. ACA. Reial Audiència.

7. «...venir a d/ha Villa para reconecer los estragos causados por la Riera de S/ta Coloma... para recomponer la d/ha Riera y evitar en lo sucesivo los estragos y daños que frecuentemente causan las sobresalidas de las aguas...». Sèrie «legajos» 259/111. ACA. Reial Audiència.

El 12 de setembre de 1778 s'arriba a una situació límit i l'ajuntament demana al corregidor Francisco Javier de Chaves la construcció definitiva d'un dic que protegeixi el poble de la riera de Santa Coloma. La tal conjuntura demostra que el consistori es veu incapaç de resoldre el problema des de l'àmbit municipal per raons múltiples,⁸ i alhora té la convicció que la solució passa per la construcció d'un gran terraplè de terra que allunyi la Riera Major del poble.⁹

La construcció del dic de Riudarenes

Sabem que l'ajuntament, tal com havia fet vint anys abans en encomanar un informe als pagesos de Riudarenes Raimon Alemany i Francesc Fàbregas (1759), encomana el 25 de gener de 1779 el reconeixement de la riera de Santa Coloma a dos dels pagesos més experimentats de la comarca: Salvi Marquès, de Caldes de Malavella, i Pere Prats, del veïnat de Mata, a Llagostera.¹⁰ Coneixem també que el 10 de maig de 1779 el corregidor de Girona encarrega igualment dos estudis més sobre la riera de Santa Coloma: un a l'equip format per Josep Dilleix i Lorenç Roig, i un altre a Francesc de Pol. D'aquests tres especialistes no en coneixem la condició professional. Aquesta superposició d'encàrrecs demostra clarament, com a mínim, descoordinació administrativa. Poc després, el 21 d'agost de 1779, els informes encarregats pel corregidor són escollits pel capità general de Catalunya per ser portats a terme. Les obres de construcció d'aquest dic de terra es varen atorgar al pressupost més baix, que va correspondre al de l'equip format per Roc Safont, serrador de Girona, i Pere Bellapart, negociant del poble de Colomers. L'obra en qüestió consistia a reconduir la riera mitjançant un terraplè de terra compactada («cordón») d'una alçada regular de 2 metres (10 pams), sostingut per estakes de fusta («estacado»)

8. L'ajuntament de Riudarenes es queixa de la deixadesa per part d'alguns regidors davant el problema de les inundacions: «...al llegar al buen tiempo para recomponer dha avertura entraron otros regidores y no obstante de haverseles echo las mas vivas instancias en distintas ocasiones haciendoles constar y ver el mal estado en que se hallava por aquella parte la Riera e igualm/te los gravissimos daños que amenassava, sino se hallava serrada antes de mas lluvias poco mas de regulares no se ha podido conseguir, ni menos lograr que muchos otros regidores hissiesen diligencia alguna...». Sèrie «legajos» 259/111. ACA. Reial Audiència.

9. «... y entre esta Villa, y la referida Riera pasa un riechuelo nombrado el Raixroig junto con otros que acostumbran llevar bastantes aguas y sa-

len de madre solamente quando la Riera dexa su natural curso y esto por ser estar en terreno mucho mas alto que aquellos y llevar muchissima mas agua, deteniendo con ella el passo del referido Raixroig y demas riachuelos, lo que no se experimentaria si d/ha Riera se le dava su alveo competente y se foritficaran sus orillas en el modo que estava proyectado...». Sèrie «legajos» 259/111. ACA. Reial Audiència.

10. «...Salvó Marqués Lab/r de la villa de Caldes de Malavella y Pedro Prats Lab/or del vecindado de Mata termino del Castillo de Llagostera, expertos nombrados por el Ayuntam/to de la Villa de Riudarenes para el reconocim/to de las obras necesarias para la recomposición de la Riera de Sta Coloma...». Sèrie «legajos» 259/104. ACA. Reial Audiència.

te. Cal dir que els pressupostos presentats sobrepassaren gairebé tres vegades més el pressupost de Garrido.¹³ La situació demostra una disfunció econòmica forta entre el projecte tècnic i la realitat empresarial. El fet de no realitzar-se les obres facilità que la riuada del 10 de desembre de 1781 trenqués novament el terraplè i en aquest cas per cinc llocs diferents.¹⁴

La solució d'aquesta situació és encarregar un altre projecte amb la condició que sigui viable econòmicament. El 28 d'agost de 1784 l'arquitecte Ignasi Albrador realitza un informe complet sobre els arranjaments que s'haurien de fer en el terraplè de la riera, per encàrrec de Ladislao Havor, governador militar de Girona. L'aspecte remarcable del document és que anomena reiteradament Ignasi Albrador solament com a arquitecte, quan en realitat era un conegudíssim mestre fuster de la ciutat de Girona. Es confirma altre vegada la barreja de títols professionals en el sector de la construcció el segle XVIII. Les observacions que fa Albrador als diferents trams del plànol realitzat per Garrido són les següents:

- *Zona T-M*: Construcció dèbil formada per estakes de mala qualitat que es consumeixen en menys de 2 anys, la qual cosa fa que feixines i terres es desmuntin.

- *Zona B-G*: S'ha de reforçar el terraplè amb pins tallats amb les seves branques posats de llarg. Prohibir que els pagesos deixin pasturar el bestiar en el terraplè per tal d'evitar que els animals es mengin les plantes que aguanten les terres.

- *Zona N*: Zona en què el llit del riu no té els 48 metres (30 canes) d'amplada.

- *Zona de llevant*: Desplaçament de la presa del molí de Joan Manresa per tal d'evitar l'acumulació de sorra a la zona del llit on hi ha el terraplè. Sorral enmig del llit del riu, a suprimir per part de Raimon Xifra.

- *Zona de ponent*: Sorral enmig del llit del riu, a suprimir per part de Josep Torrallas.

- *Zona del terraplè de nova construcció*: S'ha de reforçar el terraplè amb pins tallats amb les seves branques posats de llarg.

- *Zona de Pere Tor*: S'ha d'aixecar de nou 0,80 metres (4 pams) el terraplè per haver-se desmuntat a causa del pas de carros; s'han d'arrencar els matolls de dins el llit, així com reforçar el terraplè amb pins tallats amb les seves branques posats de llarg.¹⁵

13. «...les reformas del Cordo de la Riera de Sta Coloma segons les tasacions fetes per l'arquitecte Joan Garrido que ascendian a 394 ll. 4s., mentres que a la realitat no hi ha ningú que ofereixi fer la obra per sota dels 925 ll...». Sèrie «legajos» 259 / 107. ACA. Reial Audiència.

14. «...Relació dels trenchs que feu la aigua de la riera de Sta Coloma de Farnes en la mota o

Cordon que se trobaben construïdes en la orilla que resguart de las terras del Pla de la Vila de Riudarenes, estos trenchs laygua los feu lo nit vinent despues del dia 10 de Desembre del any 1781... (parla de 5 divisions...». Sèrie «legajos» 259 / 105. ACA. Reial Audiència.

15. Sèrie «legajos» 259 / 100. ACA. Reial Audiència.

D'altra banda, els veïns fan constar el 18 de maig de 1785 el greu perill d'inundacions que continua amenaçant el poble i dedueixen que, si el problema no es resol, moltes de les famílies es veuran obligades a marxar del nucli del poble.¹⁶ Aquests veïns pensen que la tercera part del terraplè més proper al poble s'hauria de construir de nou i a més distància del llit del riu. Entre els darrers documents estudiats sobre les inundacions de Riudarenes, trobem sovint cartes signades directament pels veïns. En aquest cas són els mateixos veïns els qui descriuen com s'hauria de fer la nova reconstrucció del terraplè: fer-lo de més amplada de base i més alçada, plantar-hi arbres per donar-hi més solidesa, etc. Finalment, el governador militar de Girona Ladislao Havor mana novament la reconstrucció el 3 de juliol de 1785. En la reparació se seguirà el projecte realitzat pel mestre fuster i arquitecte Ignasi Albrador.¹⁷ L'arranjament tampoc no serà definitiu ja que el cordó continuarà trencant-se els anys següents.

Càrregues fiscals i servei als ciutadans

Sabem que la solució tècnica i la manera de pagar les despeses d'aquesta obra, les va definir gairebé sempre el capità general de Catalunya. També sabem que les ordres de l'administració borbònica es donaven per escrit i seguien sempre un camí estrictament i perfectament jerarquitzat. Hem pogut comprovar en les cartes estudiades que el capità general de Catalunya manava directament al corregidor de Girona i aquest donava les ordres oportunes a l'ajuntament de Riudarenes que era el responsable últim de totes i cadascuna de les tasques de gestió: la subhasta de l'obra, el seguiment de la realització i, sobretot, la feina més feixuga que era el cobrament dels impostos corresponents. Cal dir que aquest procés ordenat s'invertia també jerarquitzadament quan la queixa sorgia de la gent del poble per tal de dirigir-se a les altes instàncies. Cal dir que era també el mateix capità general el qui recordava que calia aplicar impostos especials als ciutadans proporcionalment

16. «...Son mayores abun los daños que amenaza la misma Riera de modo que a no darse prompta providencia para contenerla mucha parte de los vezinos de dha Villa han de abandonar forzosam/te sus casas, a un tiempo mismo que se ven despojados de los frutos de sus tierras...». Sèrie «legajos» 259 / 100. ACA. Reial Audiència.

17. «...se me debuelva el Papel del Arquitecto Pedro Albrador de 7 del propio mes paraq/e

mande executar los reparos de la orilla de la Riera de Riudarenas en los mismos terminos que lo ha propuesto en dho papel, cuio cumplim/to dispondré luego y procuraré que hata la mator actividad, equidad y justificacion, así en la execución de la obra como en los reparos...». Sèrie «legajos» 259 / 100. ACA. Reial Audiència.

al cadastre «...sobre lo qual se encarga mucho el buen uso de su justificación y prudencia el posible ahorro de costos, y el evitar recursos a las partes interesadas...».¹⁸

És interessant comentar aquestes al·lusions a la prudència i al fet de procurar evitar recursos dels contribuents. Això demostra la preocupació de les autoritats davant qualsevol motiu de protesta de la ciutadania. Aquest fet justifica la manera de tractar els problemes civils, en què es procurava cercar les solucions més resolutives i es mirava sempre que les autoritats monàrquiques no haguessin de pagar res. D'aquesta manera sabem que les obres del dic de Riudarenes, les pagaren en dos terços els terratinents afectats per les riuades, i en un terç els veïns del nucli urbà. El cost de l'obra era la suma del cost material de construcció i del cost dels honoraris dels serveis dels experts.

També cal dir que, en el cas que estudiem, l'objectiu de justícia i prudència no s'assolí ni de bon tros, segons que indiquen les reclamacions que hem trobat. Per exemple, Antoni Gaietà de Fluvià, baró d'Esponellà, que tenia un mas al costat de la riera, afirmava que, amb el cordó de protecció i tot, el seu mas continuava exposat a las riuades i, doncs, que els pagaments que l'obligaven a realitzar eren en va. Un altre cas és el de Francesc de Cruilles i de Rocabertí, propietari del molí de Puigardina, que es queixa que, malgrat que el seu masover i el seu moliner han pagat el que estava establert fins al moment, han estat reiteradament amenaçats per l'agutzil que realitza el cobrament.¹⁹

18. «...forme las tabas comprensivas de todas las obras, y reparos que huvieren de practicarse, y el modo de su pago, arreglando su distribución, entre los que deben sufrirla, segun el computo y aranzel de Contribuyentes, que està en el Exped/te, y publicadas que sean las tabas por el termino, y parages, que le pareciere, y rematadas las obras en el mejor Postor, proceda Vm. A la exación de la contribución, por reglas de Catastro, y segun el interés que cada uno de los Contribuyentes tuviere en ellas, sobre lo qual se encarga mucho el buen uso de su justificacion y prudencia el posible ahorro de costos, y el evitar recursos a las partes interesadas». Sèrie «legajos» 259 / 111. ACA. Reial Audiència.

19. Segons ens explica que el masover ha pagat «... 7 libras, 13 sueldos y 4 dineros (i el moliner ha pagat) ...3 libras, 12 sueldos y 4 dineros por el primer tercio de la mota a razon de Catastro, bajo el apremio del Alguazil sino satisfacian dichas cantidades dentro del termino de ocho dias... que con pretexto de defender la Villa de Riudarenes de las inundaciones y malos influxos de una Riera que por alli passa havian acudido a V.Ex/a al fin de

variar el alveo de ella a costa de los vezinos y terratenientes de la misma Villa y que sobre estos V.Ex/a habria echo comission al Alcalde Mayor de la Ciudad de Gerona. Tambien tiene el Sup/te alguna noticia aunque confusa de que en virtud de dha Comission se intentaria hazer un Cordon para mudar dho alveo hasta poco antes de llegar a las tierras de dhos Heredad y Molino sobre expresados. Y si esto fuesse assi seria la tal mutacion muy dañosa y perjudicial al Sup/te a menos de continuase d/ho Cordon hasta haver dexado las tierras de d/has Fincas, las quales siendo mas bondas que las que estan a la otra parte de la Riera que dexaran sin d/ho Resguardo expuestas a la inundación de las Aguas de d/ha Riera que naturalm/te se inclinarian y caerian en d/has tierras. Por donde es visto no ser justa d/ha novedad a menos de continuarse el Cordon en del modo que acaba de insinuarse y muy menor lo sería que el Sup/te sin ser obido huviesse de contribuir para su propia ruina». Sèrie «legajos» 259 / 112. ACA. Reial Audiència.

■ ■ ■ ■ ■ ■ ■

En no posar-se remei definitiu a les inundacions, com ens podem imaginar, les protestes es perllongaren durant tot el segle XVIII. El problema se centrava en gran mesura, entre molts d'altres, en la manca de professionals capaços de dissenyar, dirigir i fer els repartiments de les càrregues entre els usuaris d'una forma rigorosa i equitativa. És en aquestes obres públiques quan es veu la necessitat que tenia la societat de l'època de poder disposar d'uns professionals competents, com esdevindran, ben entrat el segle XIX, els enginyers civils. Aquests professionals dirigiren a partir d'aquell moment els nous camins, els ponts, els canals i els ports decimonònics. Aquests nous tècnics van substituir, en la direcció de l'obra pública, al reguitzell de pagesos experts, mestres de cases i fusters experimentats, als geòmetres i fins i tot als mateixos arquitectes. Però això no es produí, com diem, fins al segle XIX i, doncs, no ens ha d'estranyar que en ple segle XVIII es donin situacions com la que ens ha ocupat.